

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 10 (1981)

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)

Ανδρέας Ξυγγόπουλος

Μανόλης ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.889](https://doi.org/10.12681/dchae.889)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ. (1981). Ανδρέας Ξυγγόπουλος. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 10, ε'-ζ'.
<https://doi.org/10.12681/dchae.889>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ανδρέας Ευγγόπουλος

Μανόλης ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Ανδρέα Γρηγ. Ευγγόπουλου (1891-1979)

ΑΘΗΝΑ 1981

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Τὴν ἀνοίξη τοῦ 1979 ἔκλεισε γιὰ πάντα τὰ μάτια του σὲ μεγάλη ἡλικία ὁ Ἄνδρεας Ευγγόπουλος, μορφὴ ἡγετική στὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ἐπὶ ἑπτὰ δεκαετίες περίπου.

Ξεκίνησε τὶς σπουδές του στὴ Φαρμακολογία ἀπὸ οἰκογενειακὴ υποχρέωση ἀλλὰ ἡ ὀριστικὴ καὶ καθαρὰ προσωπικὴ του ἐπιλογὴ ἦταν ἡ σπουδὴ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία μπήκε ἀργά, τὸ 1920, μὲ ἔδρα τὴ Θεσσαλονικὴ πρὶν ἀκόμη πάρει τὸ πτυχίον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τὸ 1924. Τότε ἔγινε Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν. Τὸ 1940 ὀνομάστηκε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τὸ 1966 ἀκαδημαϊκός.

Ἀπὸ τὸ παλιότερο δημοσίευμα φαίνεται ἀμέσως ὅτι ὁ Ἄνδρεας Ευγγόπουλος εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας βυζαντινολόγος ποὺ προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἤδη προχωρημένους μεθόδους τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας στὴ μελέτῃ βυζαντινῶν γλυπτῶν (ἀρ. 20). Ἀποτελεῖ τομὴ τὸ πρωτόλειο αὐτό, καθὼς σημαδεύει τὴν πρώτη ἐμφάνιση μιᾶς νέας γενιᾶς βυζαντινολόγων (μὲ τὸν Γ. Σωτηρίου καὶ τὸν Ἀ. Ὁρλάνδο) ἢ ὅποια διαδέχεται τὴν «ἠρωική» ἐποχὴ τῶν φίλων τῆς «χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας» τοῦ τύπου Γ. Λαμπάκη († 1914) ποὺ διέθεταν περισσότερο ἐνθουσιασμό παρὰ ἐπιστήμη.

Τὴ συγγραφικὴ πορεία τοῦ Ἀνδρέα Ευγγόπουλου καθόρισαν δύο παράγοντες, ὁ ἓνας ὡς πρὸς τὴ θεματολογία καὶ ὁ ἄλλος ὡς πρὸς τὴ μέθοδο. Τὸν πρῶτο ὄρισε ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων καὶ ἀργότερα τοῦ καθηγητῆ Πανεπιστημίου στὴ Θεσσαλονικὴ, τὸ δεύτερο, ἡ μαθητεία του στὸν Gabriel Millet.

Ἡ Μακεδονία πρόσφερε στὸ νεαρὸ βυζαντινολόγο χῶρο πρόσφατα ἀπελευθερωμένο, πλούσιο σὲ βυζαντινὰ μνημεῖα. Εἶναι ἐνδεικτικὴ εὐρύτητας στόχων ἢ ἀρχικὴ ἐπιλογὴ του γιὰ ἔρευνα ὀρισμένων θεμάτων, ποὺ παρέμειναν σταθερὰ ὡς τὸ τέλος. Παρὰ τὰ πενιχρὰ μέσα ποὺ διέθετε τότε τὸ τμήμα Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, σχεδίασε νὰ μελετήσῃ τὸ σύνολο τῶν μνημείων καὶ τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ καὶ ἄλλων μακεδονικῶν πόλεων, ὅπως οἱ Σέρρες (ἀρ. 15, 18α, 30) ἢ τὰ Σέρβια (ἀρ. 13).

Ἡ μεγάλη βυζαντινὴ πολιτεία τῆς Θεσσαλονίκης βέβαια κράτησε μόνιμα τὴν κεντρικὴ θέση μὲ τὰ πολλαπλά της προβλήματα, ὅπως τὰ τοπογραφικὰ - ἱστορικὰ, καὶ πρὸ πάντων μὲ τὴν ἀποκάλυψη καὶ παρουσίαση μνημείων πρωταρχικῆς σημασίας, ὅπως τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ (ἀρ. 57), τὰ ψηφι-

δωτά και οί τοιχογραφίες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (ἀρ. 8, 66, 118, 119, 198), οί τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ὁρφανοῦ (ἀρ. 14, 175, 184) καθῶς και τῆς Ἀχειροποιήτου (ἀρ. 142) (βλ. και 11, 132, 151, 155, 166 κ.ἀ.). Οί σχετικῆς μελέτες ἦταν ὑποδείγματα εἰκονογραφικῶν, τεχνικῶν και τεχνοτροπικῶν ἀναλύσεων, και ἀνοιξαν καινούρια κεφάλαια γιά περισσότερες ἀπό μία κρίσιμες περιόδους τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Τὴν ἔως τότε πείρα του ἀπό τὰ μακεδονικά μνημεῖα συνόψισε τὸ 1955 στὸ συνθετικότερο ἀλλὰ και μὲ χαρακτηριστικῆς πολυμορφίας βιβλίον του «Ἡ Θεσσαλονίκη και ἡ μακεδονικὴ ζωγραφικὴ» (ἀρ. 10, γαλλικά). Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι και ἄλλες περιοχῆς δὲν ἀπασχόλησαν τὴν ἐπιστημονικὴ περιέργεια τοῦ ἐρευνητῆ, ὅπως ἡ Ἡπειρος (ἀρ. 46, 47, 152), ἡ Πελοπόννησος (ἀρ. 75, 85, 153, 161, 162, 179), τὸ Ἁγιον Ὄρος (ἀρ. 11, 67, 80, 151, 169, 172, 173, 174, 182, 196, 201, 216), ἡ Ἀττικὴ (βλ. λῆμμα), τὰ Μετέωρα, κ.ἀ. Ἐξάλλου και τὰ συναφῆ μὲ τὴ Θεσσαλονικὴ θέματα, ὅπως ἡ εἰκονογραφία τῶν παραστάσεων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς τοῦ τάφου του, και ἄλλα, τὸν ἀπασχόλησαν ὡς τὶς τελευταῖες ἡμέρες του.

Ἡ μαθητεία του κοντὰ στὸ Γάλλο βυζαντινολόγο Gabriel Millet, πὸν εἶχε προτείνει και ἐφαρμόσει ἕνα πρότυπο εἰκονογραφικῶν ἀναλύσεων μὲ τὸ κλασικὸ του σύγγραμμα *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile*, Παρίσι 1916, θεμελίωσε μιά σειρά ἀπὸ ἐξυπνες και πρωτότυπες μελέτες εἰκονογραφικῶν θεμάτων (βλ. τὸ λῆμμα *Εἰκονογραφία*). Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξασθεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ γι' αὐτὸν ἰδιαίτερη περιέργεια και δξυδέρκεια μαζί γιά τὰ κάπως ἰδιόρρυθμα θέματα: ἦταν ὁ πρῶτος πὸν ἀναγνώρισε στὴν ἐγγράφη διακόσμηση θραυσμάτων βυζαντινῶν κεραμικῶν ἀγγείων—τὰ εὐτελέστερα σκευῆ—θέματα ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (ἀρ. 84, 88), ἀνάμεσα σὲ ἄλλα θέματα πὸν ἐντόπισε ἐκεῖ (ἀρ. 110, 129). Τὸ σταθερὸ ἐνδιαφέρον γιά τὴν εἰκονογράφηση τοῦ κειμένου αὐτοῦ (βλ. και ἀρ. 93, 145, 187) ἱκανοποιήθηκε τελικά μὲ τὴν πλήρη δημοσίευση τοῦ πιδὸ πλούσια εἰκονογραφημένου κώδικα, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας (ἀρ. 16). Ἄλλὰ και ἄλλο κείμενο εἶχε ἀπασχολήσει τὸ φιλαναγνώστη ἐρευνητῆ, γιά τὶς περιγραφῆς κτηρίων κυρίως, ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας (ἀρ. 102, 189, 203).

Ἡ οἰκειότητα τοῦ Ξυγγόπουλου μὲ τὴν εἰκονογράφηση τῶν χειρογράφων ἦταν πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴν πὸν ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ μόνο οἱ εἰδικῆς μελέτες του, πὸν δὲν εἶναι λίγες (βλ. τὸ λῆμμα *Μικρογραφία*). Οἱ περισσότερες εἰκονογραφικῆς μελέτες—ἀλλὰ και πολλῆς ἄλλης—βασίζονται και στὴν εὐρύτατη γνώση τοῦ σχετικοῦ ὕλικου πὸν παρέχουν οἱ ἱστορημένοι κώδικες.

Τὴ στερεὴ ὑποδομὴ τῆς εἰκονογραφικῆς μεθόδου στὶς μελέτες του συμπλήρωνε ἡ ἐντελῶς προσωπικὴ ἐμπειρία τῆς τεχνικῆς τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, στὸν τρόπο ἀπόδοσης τῆς σάρκα, τοῦ φωτισμοῦ κλπ., κοιτῆριο πὸν πολλῆς φορῆς χρησιμοποιήθηκε ἀποκλειστικά γιά χρονολόγηση ἢ γιά τὴν ἐν-

ταξη έργου στο χρόνο και στο χώρο. Τὴν ἐμπειρία αὐτὴ εἶχε ἀποκτήσει μὲ τὴν *πρώιμη οἰκειότητα* μὲ τὴν «*Ἑρμηνεία*» τοῦ Διονυσίου (ἀρ. 25, τοῦ 1917) ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ στενὴ φιλία μὲ τὸν Κόντογλου, ἀκόμη μὲ τὴν προσωπικὴ ἄσκηση στοῦ εἶδος.

Ἐντελῶς πρωτοποριακὴ ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀνδρέα Ἐγγόπουλου στὴν ἔρευνα τῆς «*μετὰ τὴν Ἄλωσις*» ζωγραφικῆς, ὅπου πρὶν ἀπὸ αὐτὸν επικρατοῦσε ἀφόρητος ἐρασιτεχνισμὸς. Καὶ ἐδῶ θὰ ἀναγνωρίσομε τὴν ἀγαθὴ ἐπίδραση τοῦ Γάλλου δασκάλου του, τοῦ πρώτου πού εἶχε μελετήσει καὶ δημοσιεύσει τὶς μεταβυζαντινὲς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Οἱ σχετικὲς ἐργασίες τοῦ Ἀνδρέα Ἐγγόπουλου ἀφοροῦσαν κυρίως στὶς φορητὲς εἰκόνες, εἶδος ζωγραφικῆς πού τὸν εἶχε ἀπασχολήσει ἤδη σὲ ἀξιόλογα ἔργα βυζαντινῆς ἐποχῆς, πού ἦταν ὡς τότε ἀνέκδοτα. Ὑποδειγματικοὶ στὸν καιρὸ τους ἦταν οἱ Κατάλογοι τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ τῆς Συλλογῆς Σταθάτου (ἀρ. 2 καὶ 6), ὅπου τὸ βῆρος ἔπεφε στὰ εἰκονογραφικὰ θέματα, ἐρμηνευμένα ὁμως μὲ τὴ βοήθεια λαϊκότερων ἀγιολογικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα τὸν γοήτευαν μὲ τὴν ἀφέλεια στὴν ἀφήγηση καὶ στὴ γλωσσικὴ μορφή. Ἀλλὰ ἡ μεγάλῃ προσφορὰ στὴν περιοχὴ ἦταν ἡ μεγαλύτερη συνθετικὴ ἐργασία μὲ τὸ σεμνὸ τίτλο «*Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσις*» (ἀρ. 12) ὅπου εἶχαν ἀποταμιευθεῖ ἢ ἕως τότε πείρα καὶ ἡ σχετικὴ τεκμηρίωση, μὲ δύο ἄξονες, ὅπως τοὺς ὄρισε ὁ ἴδιος, τὴν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων καὶ «*τὴν καλλιτεχνικὴν προσωπικότητα τῶν σπουδαιότερων ἀγιογράφων*». Σειρὰ ἄρθρων μαρτυρεῖ τὴν *πρώιμη καὶ ἀδιάκοπη φροντίδα* γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ (ἀρ. 25, 40, 47, 64, 115, 135, 136, 140, 152, 160, 165, 168, 174, 180, 196, 200, 202, 211, 212, 213, 216), στὰ ὁποῖα ἡ συμβολὴ του ἦταν *καίρια*.

Ὁ Ἀνδρέας Ἐγγόπουλος ἦταν ἄνθρωπος σεμνὸς καὶ κλειστός, πού ἀγαποῦσε ὁμως τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ τὴν χαιρόταν, μὲ ιδιαίτερη εὐαισθησία στὴν αἴσθηση τοῦ γελοίου, μὲ τὴ συντροφιά λίγων φίλων. Μὲ τὴν ἀκαμπτη ἀξιοπρέπεια πού τὸν χαρακτήριζε καὶ μὲ τὸ ἀφεγάδιαστο ἦθος, καθὼς καὶ ἀπὸ κάποια φυσικὴ συστολή, ἀπέφευγε συστηματικὰ τὴ δημόσια προβολὴ καὶ τὰ ἀξιώματα καὶ δὲν τὸν πείραζε ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ του συμβολὴ δὲν εἶχε τὴ διεθνή ἀναγνώριση πού τῆς ἄξιζε γιὰτὶ δὲν τὴν εἶχε ποτὲ ἐπιδιώξει. Τοῦ ἔφθανε ἡ πνευματικὴ χαρὰ πού τοῦ ἔδιδε ἡ ἀδιάκοπη ἔρευνα, ὁ ἀνήσυχος προβληματισμὸς, οἱ εὐφρεῖς λύσεις πού τοῦ πρόσφερε ἡ συνδυαστικὴ σκέψη, ἡ ἀπέραντη μνήμη, ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς μελέτης του.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ